

ПРОБЛЕМА СЛОВ'ЯНСЬКОГО ЕТНОГЕНЕЗУ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА БОРКОВСЬКОГО

У статті досліджено невідомі сторінки біографії Івана Борковського – першовідкривача “празької культури”. Автор прослідковує наукове становлення І.Борковського від студента Карлового (Празького) Університету до академіка ЧСАН, голови археологічного товариства Чехо-Словаччини, ректора Українського вільного університету в Празі, відкриття вченого в галузі археології, проблему слов'янського етногенезу в науковій спадщині.

Ключові слова: Український вільний університет, Празький град, “празький тип”, модерна середньовічна археологія.

Вивчення родоводу, історичних і культурних надбань українців поза територіальними межами України для піднесення національної гідності, згуртування нації, зближення культурних зв'язків слов'янських народів стало можливим тільки після проголошення незалежності України.

До маловідомих імен належить Іван Борковський, першовідкривач “празької культури”, старожитностей слов'янства, ректор Українського вільного університету в Празі.

Метою написання статті є дослідження проблематики слов'янського етногенезу в науковій спадщині Івана Борковського.

Походження і діяльність І.Борковського висвітлені в працях українських дослідників в еміграції: Я.Пастернака, В.Щербаківського, В.Кубійовича [20, с.161; 9, с.27; 10, с.448–453]. І.Борковський як “празький археолог українського походження” став відомим завдяки колективній монографії В.Барана, Д.Козака, Р.Терпиловського “Походження слов'ян” [3, с.62]. Висвітлення окремих аспектів діяльності та наукових досягнень І.Борковського знайшло відображення в роботах Т.Романюка [12, с.318–328; 13, с.448–453], Л.Крушельницької [7, с.638–642] і В.Петегрича [11, с.86–87].

З нагоди відзначення в Україні 110-ї річниці від дня народження І.Борковського 20–23 вересня 2007 року в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича було проведено міжнародну наукову конференцію, у якій взяли участь науковці з вузів України, Чехії та його племінниця Зоя Гаюк із США. Виголошені на конференції доповіді та повідомлення дозволили висвітлити маловідомі сторінки життя і наукової творчості вченого.

За словами Надзвичайного й Повноважного Посла Чеської Республіки в Україні Карла Штіндла: “... сьогодні наші народи об'єднує Іван Борковський, українець за походженням, громадянин Чехії, який став першовідкривачем празької культури та Вікентій Хвойка – чех, що відкрив трипільську культуру і працював в Україні” [17, с.5].

Основоположник модерної чеської середньовічної археології, який виховав нову генерацію практичних археологів, Іван Борковський походив з української шляхетної родини із с. Чортовець (тепер – Городенківський район, Івано-Франківська область).

З нагоди 70-ліття від дня народження Івана Борковського його колега Ян Філіп (1900–1981), чеський археолог, академік, професор Карлового Університету, директор Археологічного інституту ЧСАН у Празі (1963–1974), голова ЧСАН, лауреат премії Клементя Готвальда писав, що перше знайомство з Іваном Борковським у нього було в 1922 р. на семінарах філософського факультету Карлового Університету. І саме лекції всесвітньо відомого вченого-славіста, автора монументальних праць “Слов'янські старожитності” і “Життя древніх слов'ян” Любора Нідерле, професорів Строцького, Схраніла визначили подальшу долю І.Борковського.

У професійному становленні молодого археолога, філософа велику роль відіграла безпосередньо практика, коли вже у квітні 1923 року він працював волонтером керамічної майстерні в тодішньому Державному археологічному інституті ЧСАН [21, s.429–432].

Отримавши добрі знання в Станіславській гімназії, І.Борковський у Празі багато читає книжок, готується до екзаменів, вивчає чеську мову, складає гімназійну матуру. Успішно закінчує Українську гімназію та два семестри Вищої педагогічної школи – Педагогічного інституту ім. М.Драгоманова [21, с.430]. Відомості про навчання в Українському вільному університеті знаходимо в каталогі студентів філософського факультету, де в 1921, 1922, 1923 рр. прізвище Іван Борковський відзначене позначкою “надзвичайний студент” [1, арк.23].

Протягом 1922–1929 рр. І.Борковський навчався на філософському факультеті Карлового Університету в Празі. Спочатку студіював на відділенні слов'янської мови, а потім перейшов на передісторію [22, s.84].

З 1925 р. І.Борковський працює лаборантом археологічного відділення Празького граду, де поряд з ним активно працює й інший українець за походженням п. Фігура [23, s.574].

У зв'язку з поверненням в Україну Ярослава Пастернака в 1929 р. [24, s.59], керівництво Інституту археології переводить на звільнене місце на постійну роботу І.Борковського (наказ С. S 747/28 від 27.06.1928 р.) на посаду асистента археолога до доктора Карла Гуда в Інститут археології ЧСАН. У його обов'язки входили детальний збір і документування археологічних досліджень. Доктор Гуд – завідувач історичного відділу Національного музею, який із 4 червня 1925 року керував науковим проектом археологічних досліджень Празького граду, затвердженим Томашом Гарріком Масариком, прививав любов до археологічних досліджень Праги молодому українцеві. Він добре розумів практичне значення археології та її методів для вивчення середньовічної історії Чеської держави. І.Борковський, отримавши великий досвід у практичній археології, разом зі своїм учителем став основоположником середньовічної археології в Чехословаччині.

Коло наукових інтересів молодого археолога не замикалося тільки дослідницьким проектом Празького граду. Він робив свої перші відкриття і поза його межами. Ним було відкрито велике поховання понад 800 осіб з періоду XI–XVI століть у західній частині валів Празького граду. І сьогодні це є найбільш досліджене середньовічне поховання в Чехії [5, с.26].

Навчаючись в університеті, І.Борковський зосереджував свою наукову діяльність на проблемах раннього неоліту. У 1929 р. він захистив дисертацію “Східна культурна область і питання культури шнурової кераміки”, яка вперше аргументовано вказувала на проблематику походження цієї культури [25, s.535].

Іван Борковський активно вивчав археологію епохи слов'янського середньовіччя та проблеми Праги й Лівого Градця зокрема. Його знахідка кельтської скульптури з Мшецьких Жерговиць, по суті, донині унікальна в усій кельтській Європі.

Починаючи з 1925 року, І.Борковський вивчає і веде обробку кераміки з підйомного матеріалу в Празькому граді. Після смерті Йозефа Антоніна Їри цікавиться збіркою керамічних знахідок з північної частини Праги, зайнявся реконструкцією ірових знахідок на Ганспауліці.

Ці дослідження привели І.Борковського до глибшого вивчення слов'янської кераміки й культури від їх початків до середньовіччя. Під час великої кількості досліджень, які І.Борковський почав проводити на празькій території, він близько ознайомився з найдавнішим празьким минулим. Завдяки цим дослідженням, він за короткий час виріс у видатного експерта з наукових польових методів з особливим розумінням стратегічних проблем і відношення окремих місць знахідок до всього

середовища. У зв'язку із цим, достатньо згадати принаймні деякі празькі дослідження: поховання на Лютеранській площі та на Бартоломейській вулиці, дослідження в монастирі бл. Анежки на Франтішку, на Єлені (Оленячій) вулиці, на Штепанській вулиці, пізніше біля Манежу (Іздарни), на території Бетлемської каплиці, у монастирі св. Анни (відкриття ротонди Тамплієрів) і в багатьох інших місцях. Результатом цих досліджень стала не лише публікація нових знахідок, але й вивчення спеціальних проблем найдавнішого слов'янського минулого, питань розвитку кераміки, дороговцінностей і деяких інших проблем суспільної структури.

І.Борковський, зібравши подальші аналогічні археологічні знахідки з Чехії, Моравії та інтерпретувавши це як вияв присутності давніх слов'ян на чеських землях, датував їх VI століттям і назвав "празьким типом".

Інтенсивна наукова діяльність І.Борковського, який шукав нові шляхи пізнання, вилилась у велику працю "Старослов'янська кераміка в центральній Європі". Вона для слов'янської археології мала далекосяжне значення.

Книга І.Борковського привернула увагу німецьких археологів. Від найгіршого для автора, тобто від депортації та концентраційного табору, урятував австрійський археолог із Відня Карл Віллфонседер, який проголосив, що йдеться про невідому працю, яка неварта того, щоб нею цікавилися німецькі інституції. Така, за словами Яни Марікової, доктора археології з відділення археології Празького граду Інституту археології ЧСАН, невидима колегіальність інших осіб, заступництво, зокрема, Едуарда Бенеша зберегли життя Іванові Борковському за його великий вклад у розквіт культури Чехо-Словаччини [18, с.10].

Її перша глава вийшла в "Пам'ятках археологічних" (т. 41 за 1936–38 рр.), а повністю й окремою публікацією робота вийшла в 1940 р. У ній автор уперше зібрав увесь доступний матеріал і розробив "празький тип" слов'янської кераміки як найстаріше підтвердження слов'янського поселення. Хоча відомі на той час знахідки дозволяли йому зробити, насамперед, типологічний аналіз (тільки в кількох випадках він міг базувати його й на власних дослідженнях), йому вдалося запровадити до наукової літератури слов'янську кераміку "празького типу" як археологічний документ слов'янського поселення найпізніше VI століття і, таким чином, заповнити прогалину в існуючих відомостях; субстрат, з якого розвинулася кераміка, він шукав в епохах набагато давніших, будучи особисто впевненим щодо стародавності слов'янського поселення в Центральній Європі.

Робота І.Борковського вийшла під час війни та німецької окупації, коли чеські вищі навчальні заклади вже були зачинені, а чеські наукові інститути поступово підпорядковувалися німецькому нагляду. Хоча спочатку робота мала вийти до 2 тому серії Інституту праісторії Карлового Університету "Praehistorica", вона вже не могла бути так названа в період видання; решта тиражу невдовзі після видання була вилучена з обігу, і тодішня офіційна німецька наука вважала необхідним видати окрему публікацію, яка б протистояла всім висновкам книги Борковського [18, с.10].

"Празький тип" слов'янської кераміки продовжує й нині залишатися невід'ємною складовою слов'янської археології і надалі опрацьовується та спостерігається в контексті зі знахідками інших областей.

Празька культура – це археологічна культура давніх слов'ян (V–VII ст.) у Центральній і Східній Європі (від Ельби до Дунаю і Середнього Дніпра). Названа за характерною ліпною керамікою, уперше виявленою поблизу Праги чеським археологом І.Борковським [6, с.259]. Дослідник відмітив, що подібна глиняна кераміка відома також на території Польщі й Німеччини, і запропонував назвати її празькою, вважаючи при цьому, що вона розвивалася автохтонно з кераміки поховальних урн і кельтської. У деяких роботах ця культура об'єднується з корчацькою і називається празько-корчацькою (Prague-Korchak Culture).

Празька культура представлена неукріпленими поселеннями з хатами-напівземлянками, що мають печі-кам'янки, полями поховальних урн, ґрунтовими безкурґанними могильниками й курґанними могильниками з трупоспаленням. Господарство представлене землеробством і скотарством. Основним типом празької кераміки є високі горщики із злегка звуженою горловиною та коротким вінцем. Найбільше їх розширення припадає на верхню третину висоти. Поверхня таких посудин звичайно коричнева, рідко дещо зглажена. Більшість посудин не мають орнаменту, тільки рідко трапляються горщики з косими насічками по верхньому краю вінця. Уся ця кераміка виготовлена без допомоги гончарного круга.

Головними пам'ятками празької культури є неукріплені поселення – селища. Звичайно вони розміщувалися по берегах річок та інших водойм, часто на схилах терас. Рідко знаходились і на відкритих місцях плато. Селища мали в основному невеликі розміри й склалися в середньому з 8–20 господарств [14, с.64].

Спочатку празька культура була поширена на території південної Польщі, Чехословаччини й північно-західної України. Пізніше її ареал розширився в північну частину Польщі, східні райони Німеччини, Південну Білорусь, середню частину Правобережної України, Молдавію і Румунію. Це привело до змішування празької культури з місцевими, більш ранніми культурами й виникнення локальних варіантів. Відслідковується спадковий зв'язок празької культури з більш пізніми слов'янськими культурами [8, с.109–110].

Сьогодні пам'ятки празької культури входять до складу великої празько-корчацької слов'янської культури. Вона поширена на території від Прип'яті й Середнього Дніпра на північному сході до Дунаю на півдні та межиріччя Ельби й Заале на заході, а на півночі від Карпат доходить до верхів'я Вісли. Ці пам'ятки займають суцільний величезний регіон навколо Карпатських гір, зберігаючи при цьому культурну єдність.

Перші пам'ятки празько-корчацької культури відкрив на Волині наприкінці ХІХ століття український археолог Сергій Гамченко. Широке дослідження цих пам'яток почалися тільки після Другої світової війни [4, с.19].

Пам'ятки празько-корчацької культури досліджувалися на території України (В. Баран), Румунії, Словаччини, Чехії, Польщі, Німеччини та інших придунайських країн. Археологи виділили чотири групи слов'янських пам'яток раннього середньовіччя, що датуються в межах V–VII або VI–VII ст.: колочинська, пеньківська, дзедзіцька та празько-корчацька. Ці культури належать історичним слов'янам, відомим за писемними джерелами.

Керамічний посуд “празького типу”, виявлений у сусідніх із Чехією країнах, став підтвердженням проживання слов'ян на цих територіях і того, що “празька культура”, відкрита І.Борковським, є найдавнішою європейською культурою. Її відкриття допомогло спростувати шовіністичну точку зору німецьких учених про належність “празького типу” германцям і пізню появу слов'ян в Європі.

Ім'я Борковського тісно пов'язане з дослідженням двох найважливіших місць знахідок (розкопок), які є свідками зародження Чеської держави та її найдавнішої історії: Лівого Градця та Празького граду. Дослідження в найстарішій резиденції Пржемысловичів почалися ще перед Другою світовою війною і були закінчені в 1954 р. Завдяки цим дослідженням, було висвітлено спосіб укріплення власне городища й передмість, спосіб спорудження будівель у городищі й уявлення про князівську резиденцію в ІХ столітті, перш ніж вона була перенесена до Празького граду. І.Борковський оприлюднив часткові результати досліджень у численних попередніх нарисах і статтях і нещодавно в окремому томі серії “Пам'ятки нашого минулого”. В археологічних і наукових колах відома ретельність його досліджень й особлива здатність зрозуміти й складну ситуацію та відрізнити її в усіх тонкощах. У цьому напрямі І.Борковський став визнаним учителем молодших поколінь, які багато почерпнули з його досвіду.

Відкриття найдавнішого костелу на Празькому граді – костелу Діви Марії було важливим для вивчення давньої чеської історії. Ця будова була розпочата 882–884 рр. і пов'язана з початком Чеської держави. На Празькому граді вона стояла до кінця XIII ст., потім була знищена. Пошук костелу розпочався в другій половині XIX ст.

Іван Борковський на основі знання археологічних теренів сформулював своє уявлення про локалізацію будівлі в публікації “Про початки Празького граду і про найдавніший костел у Празі” (1949). Це – перша публікація в чеській археологічній літературі, у якій археологічні аргументи посприяли історичним висновкам. Свою гіпотезу він зміг підтвердити археологічними дослідженнями й у 1950 р. віднайти костел Діви Марії.

З 1930-х років І. Борковський проводив дослідження, окрім Празького граду, також і в Празі. Найбільшої інтенсивності ця праця набула в 50-х і 60-х роках. Результати досліджень вели до формування нового погляду на початки Праги. Його висновки, опубліковані 1964 р., викликали скепсис як в істориків, так і в археологів. Так тривало приблизно 20 років, доки не були підтверджені подальшими археологічними дослідженнями. Нині гіпотеза І. Борковського є частиною найдавнішої історії Праги.

Доктор Іван Борковський активно співпрацював з Педагогічним інститутом ім. Михайла Драгоманова, Українським історико-філологічним товариством у Чехо-Словаччині, брав активну участь у міжнародних наукових форумах, з'їздах, конгресах у Берліні, Парижі, Лондоні, виступав з науковими доповідями на Міжнародному з'їзді славистів у Варшаві, українських наукових з'їздах 1926–1932 рр. у Празі. Член Наукового товариства ім. Шевченка у Львові з 1938 року.

Упродовж п'яти років, починаючи з 1939, І. Борковський був ректором Українського вільного університету в Празі. Він прагнув налагоджувати контакти з українськими науковцями.

З 1954 р. учений очолював відділення середньовічної археології Чеської академії наук, а з 1968 до 1975 рр. – Чеське археологічне товариство. У 1961 р. він захистив дисертацію “Празький град у світлі нових досліджень”.

Таким чином, важливе місце в науковій діяльності І. Борковського посідала проблема слов'янського етногенезу, дослідження празької культури.

1. Центральний державний архів вищих керівних органів влади та управління України, ф. 3859, оп. 1, спр. 347. – 123 арк.
2. Державний архів Івано-Франківської області, ф. 2, оп. 14, спр. 5 “а”. – 53 арк.
3. Баран В. К. Походження слов'ян / Баран В., Козак Д., Терпиловський Р. – К. : Наукова думка, 1991. – 225 с.
4. Баран В. Кий, Щек, Хорив, їх сестра Либідь та пракорені українського народу / В. Баран. – К., 2007. – 64 с.
5. Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник старожитностей України / І. Коваль, І. Миронюк. – Івано-Франківськ, 2006. – 144 с.
6. Корінний М. М. Короткий енциклопедичний словник з культури / М. Корінний, В. Шевченко. – К., 2003. – 384 с.
7. Крушельницька Л. Праця українських археологів в еміграції / Л. Крушельницька // Записки НТШ. Праці археологічної комісії. – Л., 1998. – Т. ССХХХV. – С. 638–642.
8. Левкун Я. Археолог Іван Борковський: повернення у славі в Україну / Я. Левкун. – Снятин, 2007. – 232 с.
9. Пастернак Я. Археологія України / Я. Пастернак. – Торонто, 1961. – 790 с.
10. Пастернак Я. Мої зустрічі зі старовинною / Я. Пастернак // Український історик. – 1978. – № 1–3. – С. 448–453.
11. Петегирич В. Іван Борковський – видатний археолог з Прикарпаття / В. Петегирич // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Л., 1997. – Вип. 7. – С. 86–87.
12. Романюк Т. Навчання та дослідницька праця Ярослава Пастернака у період еміграції (1920–1928) / Т. Романюк // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2006. – Вип. 10. – С. 318–328.

13. Романюк Т. Наукова діяльність Івана Борковського в Чехословаччині / Т. Романюк // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2008. – Вип. 12. – С. 448–453.
14. Русанова И. П. Славянские древности VI – IX вв. между Днестром и Западным Бугом / И. П. Русанова. – М., 1973. – 234 с.
15. Седов В. В. Славяне в раннем средневековье / В. Седов. – М. : Фонд археологии, 1995. – 416 с.
16. Спогади Зої Гаюк, що прозвучали в ефірі радіостудії “Край” в авторській передачі Я. Левкуна, м. Городенка, 23.09.2007 р. (особистий архів автора). – 19 с.
17. Спогади Карла Штіндла, що прозвучали в ефірі радіостудії “Край” в авторській передачі Я. Левкуна, м. Городенка, 23.05.2007 р. (особистий архів автора). – 10 с.
18. Спогади Яни Маркової (аудіозапис в особистому архіві автора). – 10 с.
19. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – ЗОШ. № 1. – С. 5. – (Архів Я. Левкуна).
20. Енциклопедія українознавства. – К. : Глобус, 1993. – Т. 1. – 400 с.
21. Filip J. Ivan Borkovsky / J. Filip // Archeologicke rozhledy. – 1967. – R. 19. – S. 429–432.
22. Sklenar K. Biograficky Slovnuk Ceskych moravskyce a slezkych archeologu / K. Sklenar. – Praha, 2005. – S. 84.
23. Nechvatal B. Památky a příroda s 8466 / B. Nechvatal. – Praha, 1977. – 574 s.
24. Rataj J. Ceskoslovenke prace o jazyce, dejinace a culture / J. Rataj. – Praha, 1977. – 124 s.
25. Rataj J. Seznen praci Dr. Ivana Borkovskeho / J. Rataj // Archeologicke rozhledy. – 1967. – T. 19. – S. 535–540.

In the article investigational unknown pages of biography of Ivan Borkovskogo discoverer of the “Prague culture”. An author proslidkovue the scientific becoming of I. Borkovskogo from student Karlovogo (Prague) University to the academician CHSAN, chairman of archaeological society of Chekho-slovakia, rector of Ukrainian Free University, in Prague, opening of scientist in industry of archaeology, problem of slavonic ethnogenezu in a scientific inheritance.

Key words: *Ukrainian free university, Prague hail, “Prague type”.*

УДК 392

ББК 63.59 (4 Укр)

Людмила Главацька

ТРАДИЦІЙНИЙ НАРОДНИЙ ОДЯГ СХІДНОЇ БОЙКІВЩИНИ (РОЖНЯТІВЩИНИ) КІНЦЯ ХІХ – СЕРЕДИНИ ХХ ст.

У статті охарактеризований комплекс традиційного народного одягу: натільного, поясного, верхнього, головних уборів, зачісок, взуття східної Бойківщини (Рожнятівщини) кінця ХІХ – середини ХХ ст.

Ключові слова: *східна Бойківщина (Рожнятівщина), чоловічий, жіночий одяг, полотно, сукно, шкіра, натільний одяг, поясний одяг, верхній одяг, пояси, головні убори, зачіски, взуття.*

Територія Рожнятівського району Івано-Франківської області належить до Бойківщини, а саме – до її східної частини.

Багатими є його історія, давня народна архітектура, мистецтво, звичаї та побут. Народне вбрання Рожнятівщини, як і всієї України, надзвичайно різноманітне та багате. Маючи спільні риси із загальноукраїнським, одяг бойків мав свої притаманні йому особливості.

Мета розвідки – показати особливості традиційного народного одягу східної Бойківщини (Рожнятівщини). При її написанні використані літературні джерела та польові матеріали автора [1], зібрані в етнографічних експедиціях 2007–2008 років. Залучені фондові колекції Національного музею народної архітектури та побуту України, краєзнавчого музею села Цінева, Рожнятова, народних музеїв сіл Липовиця та Луги.

Для пошиття одягу до середини ХХ століття бойки використовували домоткане полотно, сукно та шкіру.